

Honi erődeink ismeretéhez.

Myskovszky Viktor tanártól.

I. A tornai vár s annak alaprajza.

Az 1. ábrán (l. a köv. lapon) a tornai várrom délkeleti oldala, s a vár alaprajza kisebbített mérték szerint van elállítva. — Mielőtt azonban e nevezetes várrom tüzetesebb régészeti leírásába bocsátkoznám, nem lesz érdektelen, ha *Lehoczky* Tivadar jeles történetbuvárunk által összeállított történetének rövid vázlatát adom.

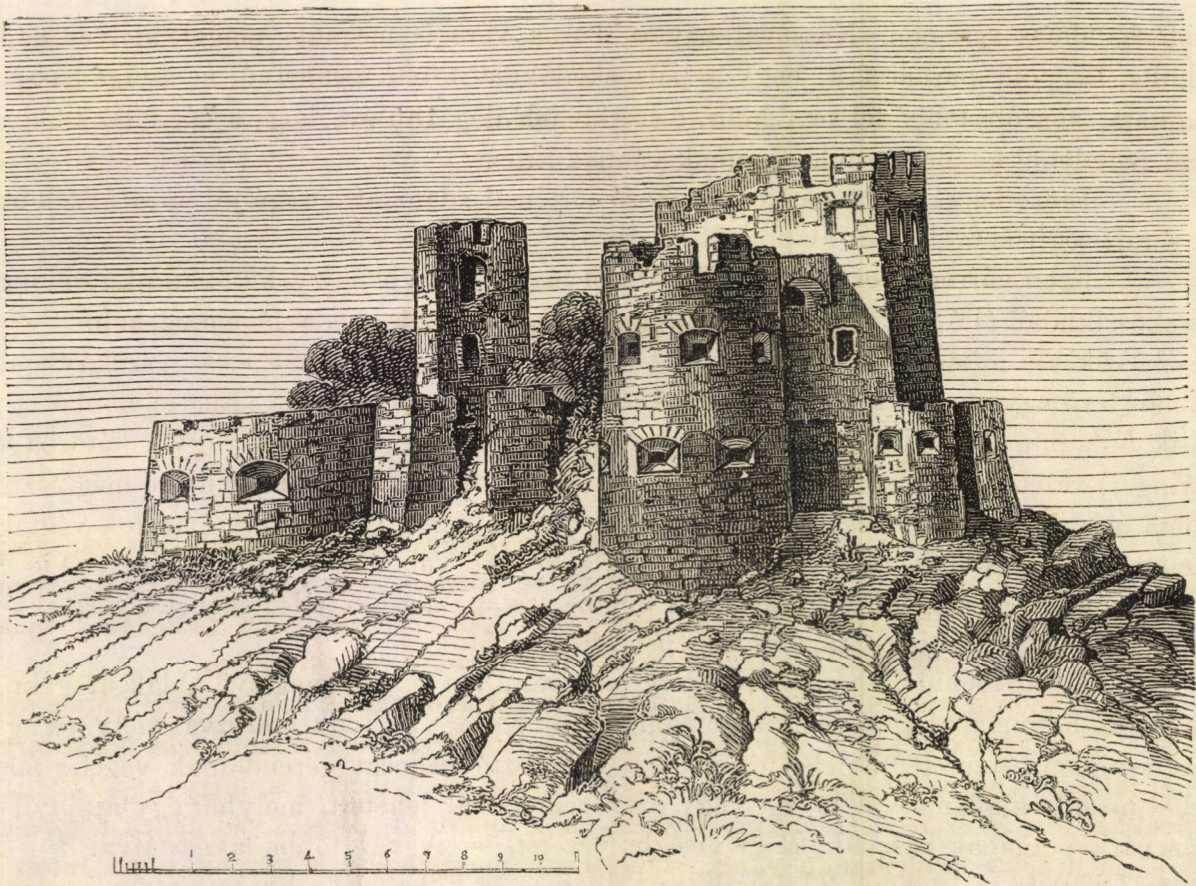
A monda szerint a vár első építője *Bebek* Simon, mások szerint *Bebek* Máté volt a XIII-dik században,*) ki a rege szavai szerint Gömörben, a Krasznahorka alatti téren pénzt találván, hét várat, köztük a tornait is emelte. — Lehetséges, hogy az 1242-ki, a tatárokkal történt szerencsétlen sajió ütközet után, midőn IV. Béla a vad népek betöréseinek jó menedékül szolgáló várak szaporítását megrendelte, a tornait is felállították *Bebek* Máté fiai, *Fülöp* és *Detrik*. — Annyi bizonyos, hogy e korban e család birtokolta Gömörnek felső részét, és a Torna körüli vidéket, mert *Bebek* Györgyöt, ki 1360—1369-ben főtárnok volt, a Tornához közel fekvő görgői templomban temették el, melyben maiglan is létező sírkőnek rajzát későbbben közlendem.

1440-ben pelsőczy *Bebek* Imrée volt Torna, ki a törökök elleni híres ütközetben a Rigómezőn elesvén, a huszita hadak Tornát elfoglalták; II. Ulászló alatt *Bebek* János birta Tornát, fia *Imre* mint székes-fehérvári prépost részt vett az 1526-ki szerencsétlen mohácsi ütközetben, második *Ferencz* pedig a vést megelőző zavarteljes időben Tornáról, mint annyi más főurak, zaklatólag hatott a védtelen vidékre. — 1567-dik évben Torna várát *Magóczy* Gáspár rövid ellentállás után elfoglalta.

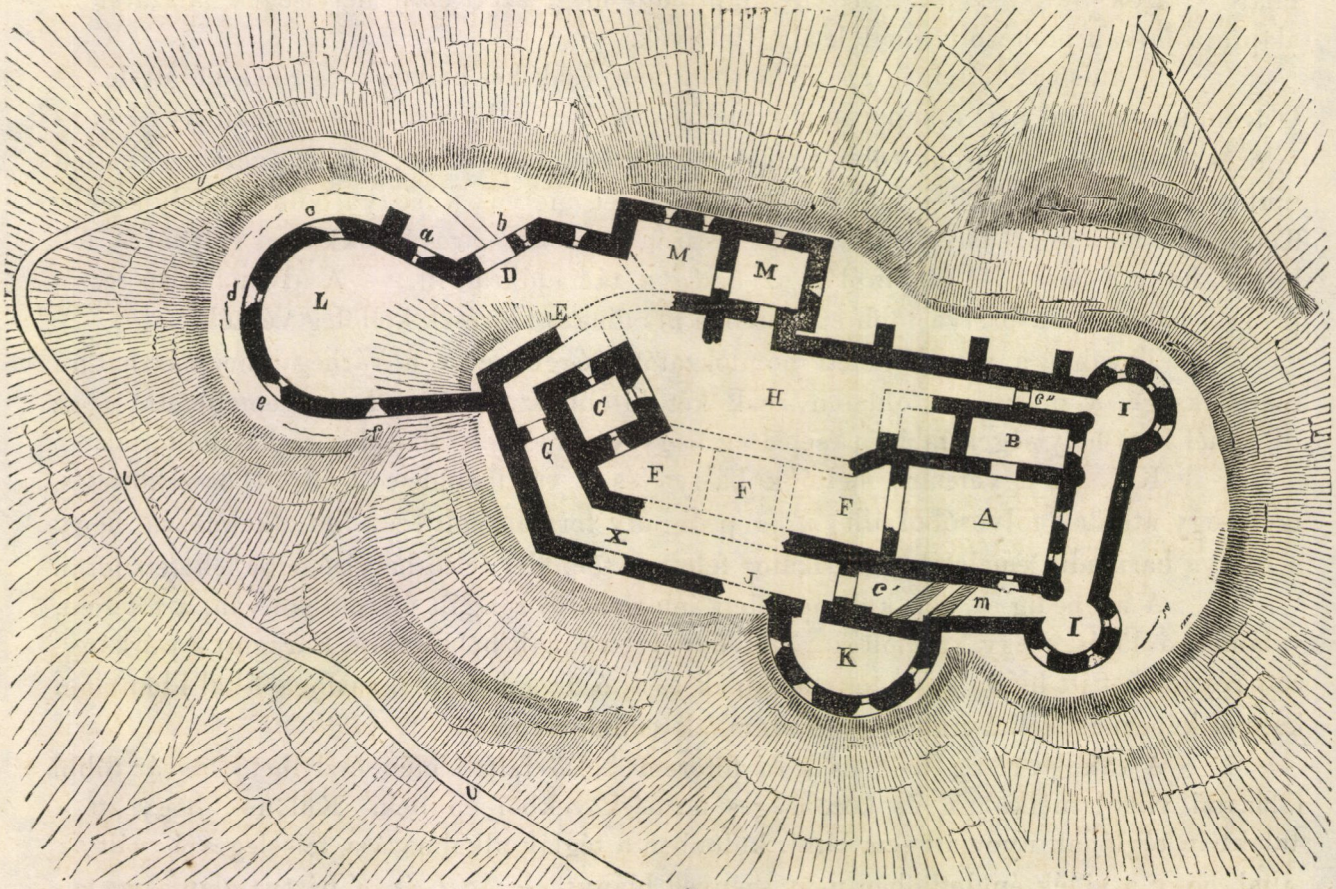
1652-ben a törökök elfoglalták Tornát, 1679-ben pedig a kuruczok vezére *Teleky* Mihály Tornát lengyel segédhaddal és erdélyiekkel körülvette, s rövid ellentállás után bevette; 1683-ban Torna ismét érzékeny csapást szenvedte *Ibrahim* basa török csapataitól, melyek *Tökölyi* seregeivel egyesülvén augusztus 13-kán *Kassát* bevévék, mely város eleste után Torna bevételre következett.

1685-ben *Leopold* *Schultz* és *Caprera* tábornagyokat Felső-Magyarországba

*) *Torna* név, mint *praediumé* már 1243-ban fordul elő, l. *Fejér*, *Cod. dipl. IV. I. 290*; mint *folyóé* *Veszprém* megyében már a XIII-dik században olvasható, l. *Hazai Okmánytár I. IV. kötetekben*; mint *megye* elnevezése 1238-ban, *Fejér*, *Cod. dipl. XI. 409. lapon*; *Buzad* főispánja 1272-ben *Haz. Okmt. I. 28. l. ordul* elő; a várnak említése pedig *László* király idejében *Jobbagiones castri nostri de Tornova* a *Hazai okmánytár III. kötetében* 32. lapon 1279-ben történik, hol *Hegymegéről* való *Fyoch* *Mihály* és *Turna* *Zepus* fia a vár jobbágyságai számából kivettetnek és a *servientes regii* közé számíttatnak. Miből kitűnik, hogy az érintett vár a XIII-dik században a király tulajdona volt; hogy pedig itten csakugyan a leirandó várt kell érteni, arról a *borsodmegyei Hegymeg* közelsége tanuskodik. R.

1. ábra.

2. ábra.

4*

küldé hatalmas sereggel, Kassával együtt Torna vára is megadta magát, melyet most Schultz, Leopold parancsára, hogy a pártoskodóknak többé menhelyül ne szolgálhasson, elrontata, s azóta többé fel sem épült, e szerint jelenleg 185 éve, hogy a vár falai s helyiségei fedetlenül az idő mostohaságainak vannak kitéve.

Előre bocsátván a várra vonatkozó történeti adatokat, vizsgáljuk meg közelebről a rajz segítségével e vár alaprajzát (2. ábra),

Ezen várról Torna városától északnyugati irányban egy különálló kúp-idomú mészkősziklából álló hegyen emelkedik, melynek délkeleti oldala legmeredekebb. — A mészkősziklába mesterségesen vágott út U több kanyarulatban vezet a vár északnyugati oldalán levő egyetlen D főkapujához, melyen először egy előudvarba juthatni, honnét egy másik E kapun egy mintegy másfél öl szélességű fedetlen folyosóba vagy sikátorba G (Zwinger) vezet, mely a vár főépületét minden oldalról körülövedzi; a mennyire még észrevehető, úgy látszik, hogy csak ezen sikátoron, melyet G G' G'' kisebb kapuzatok védtek, lehetett a vár belső udvarába H -ba jutni, mely udvart, valamint a két főbejárást D és E a C -nél lévő négyszegletű, épen keletelt, tömör vastag falazatú felső emeleten lőrészekkel ellátott őrtorony (donjon) támadás esetében eléggé védte.

A vár főépülete három emelettel bírt, mint azt a még meglevő ablak üregekről következtethetni, földszinti helyisége donga-boltozattal be volt boltozva, melynek egy része azonban beomlott; a felső emeletet elválasztó padozat gerendáinak végei a falazatból most is kiállanak. A lovag- vagy díszterem A -nál lehetett, melyből egy ajtónyílás talán várkapornának használt B helyiségbe vezetett. — A vár többi lakosztályai F F' F'' helyen lehettek, melyeknek falazataik leomolván — a kőhalmaz s buján tenyésző virány miatt — azok irányba csak nehezen állapítható meg, azért ezen helyiségek falazatai az alaprajzon csak pontozott vonalak által jelölve.

A külső védfal még ép állapotban van, csak két helyen x és y -nél omlott le. — Ostrom alkalmával a D főkapuzatának megvédésére — a lőrészek irányát tekintve — a és b lőrés, valamint a C torony több emeletének lőrészei, szolgáltak; a várba vezető egyetlen utat pedig védték L körbástyának c , d , e , f lőrészei, melyek a bástya-boltozat helyiségébe nyúlnak, s miután a bástya védfalának felső részén a szokásos rovátkokkal el volt látva, feltehető, hogy a bástya falazatairól is az őrség a támadókra lőtt. — A útvonal alsó részét pedig a falon és a k bástya több emeletében alkalmazott lőrészek kellőleg védték.

Továbbá a vár délkeleti homlokzatát eléggé védte a várhegy megmászhatlan meredeksége, a miért is ez oldalon csak két kisebb szögletbástya I I' emeltetett. — az M M' -nél lévő helyiségek talán a cselédség vagy várőrség elszállásolására használtattak.

Különös figyelemre méltó a k bástya és a vár főépülete A közötti összeköttetés, mely egy áthidalt folyosóból állt (m) s pedig oly formán volt ezen híd alkalmazva, hogy a bástya harmadik emeletéből G' sikátor felett, a főépület felső helyiségeibe lehetett jutni.

A mi pedig a vár külsejét illeti, meglehetősen rongált állapotban van, a főterem, valamint a lőrészek egy kúpboltozat szelvényével vannak beboltozva. Faragott s párkányozott részleteket itt hiába keresünk; az ablak és ajtó üregek az idő vasfoga által idomtalan keretet képeznek, felírásnak vagy évszámnak semmi nyoma.

A vakolat-réteg még csak a főterem belső falfelületén észlelhető, a vár többi falazatai vakolat nélküliek és közönséges terméskövekből épültek. Különös, hogy itt a falakban téglának nyomait sem látni, különben a téglák alkalmazása feleslegessé vált az által, hogy a vidék épületkőben nem szenved hiányt. — Az L és K bástya alapfalazatai-

nak idoma félkörivet, az *I I* kisebb méretű körbástyáké pedig a körív hár omnegyedét képezi.

A várnak ezen — a helyi viszonyoknak helyes felhasználásával történt — felosztása hadászati szempontból tanulságos ugyan, de tekintve a vár fekvését, nem igen nagy terjedelmét, s a sánczárkok teljes hiányát, úgy látszik nagyobb támadások visszafartására nem volt építve.

Hogy a várak beosztásáról és helyiségeik rendeltetéséről igaz s helyes ítéletünk legyen, szükséges lenne hazánk többi, bár romokban heverő várainak alaprajzbani felvétele, azok összehasonlítása és tanulmányozása, mert csak így lehetne eredményre jutni.

Ez is hazai régészetünk egyik még műveletlen ága, bár akadnának szakférfiak a mindinkább pusztuló váraink felvételére s tanulmányozására. *)

II. A bártfai „Wasserthurm“ nevű bástya.

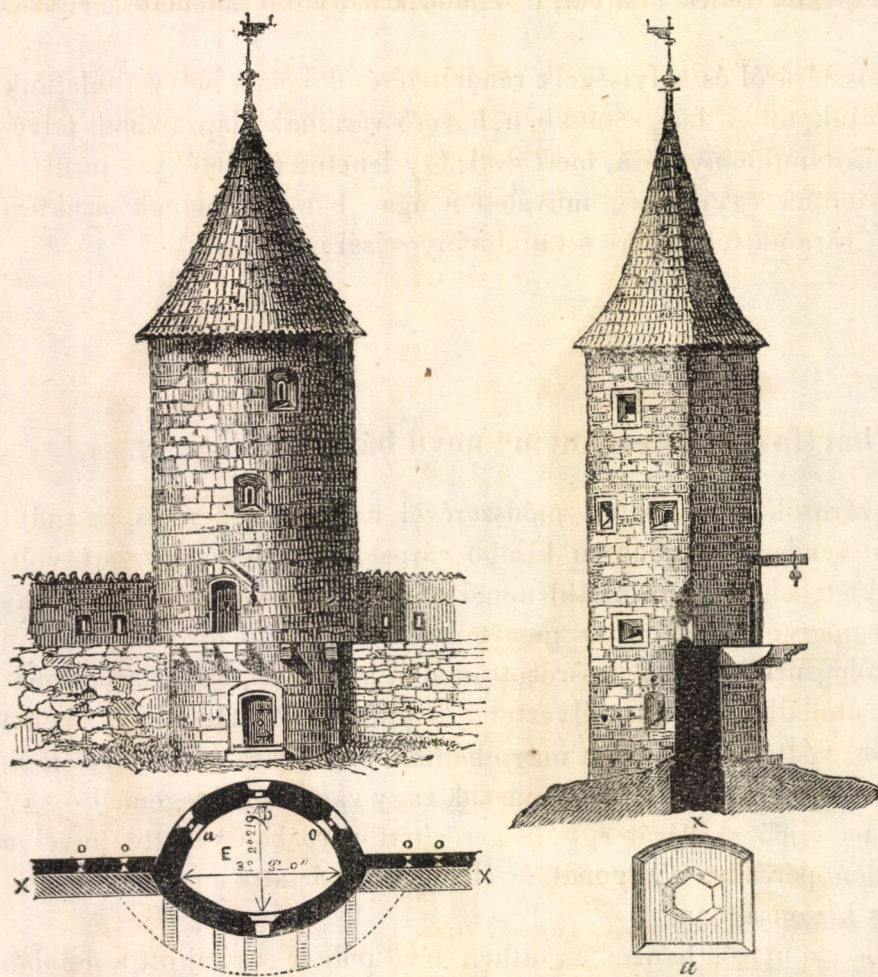
Ki a középkori városok megerősítési módszerével némileg ismeretes, az tudni fogja, miszerint az erősítési rendszer, különösen kisebb városoknál felette egyszerű volt, akkoriban leginkább arra fektették a fősúlyt, inkább minél több várost megerősíteni, mint az egyes városok erősségét megnagyobbítani, s ez nem minden ok nélkül történt. — Azon időkben, mikor még az ököljog uralkodott s határozott, midőn még a nemesség sem vonatkozott az utak biztonságát utonállás által veszélyeztetni, s mint rablók társaikkal együtt elég merészen a legközelebbi védtelen helységet megrohanták, s lakóikra sarcot vetettek, akkori időkben ily körülmények közt az utazó kalmárnak vagy vagyonos idegennek nagy megnyugtatószolgálatra szolgált, ha éjjeli szállását egy megerősített városban vehette, mivel a város sánczain kívül minden perczben vagyonát és életét kockáztatta s csak a falakon belül érezhette magát teljes biztonságban.

Azonban nemcsak az utazó, hanem az otthon lévő polgár is ohajtott a netalán rögtöni megrohanás miatt biztonságban lenni, s úgy vagyona mint élete az éjjeli megrohanások, rablás, gyilkosság és gyújtogatás zsákmányáva válhatott, ha őt a város sánczai és kapui nem védték. Ezen oknál fogva tehát találunk a középkorban oly sűrűn fekvő megerősített városokat, melyeknek jelenleg legnagyobb részt még fentálló, de megrongált falain és bástyáin baglyok és denevérek ütik fel éjjeli tanyájukat, s mely maradványok újabb épületeknek helyet engedve, mindinkább elenyésznek.

A megerősített kisebb városok tehát inkább véd- és menedékhelyül, mint a nagyobb ellenséges csapatok általi megtámadások visszaveretésére szolgáltak, mely alkalmal néha az elszánt és bátor várórség, vagy polgárság az ostromot csak addig tarthatta fent, míg valamely oldalról, egy szomszéd-városból a megtámadott városnak segítség nem érkezett.

*) Ezen ohajra csak azt felelem: nem annyira műveletlen e tér, mint értekező gyanítja. Id. Kubinyi Ferencz indítványára Bergh Károly mérnök úrral már régen fel mértük Nógrád és Zala várait, de ki venné meg az ilyen, mellékletei miatt költségessé vált munkát. Tervünk a pénzhány miatt dugába dült, a jeles rajzok, a tanulságos jegyzetek a tárczában hevernek; meg van a munka, de a haza erről mit sem tud

A városok ilyforma megerősítései későbbben mindinkább veszítették fontosságukat, midőn a puskaapor romboló hatása a hadászat történetében új korszakot alkotott, s oly romboló eszközök találtattak fel, melyeknek a legvastagabb bástya és védfalak sem állhattak ellen.

3. ábra.

tosan találó nyilaikat — későbbben kerékművel ellátott puskákból — arquebuse — golyókat szórtak az ellenségre.

Azonban, hogy a védfal hosszú vonala megerősítették, és az oldaltámadás eszközöltethessék, erre nézve bizonyos távolságban, Bártfán mintegy 40—50 ölnyire széles szögletes, de leginkább kerek idomú erősen épült tornyok, bástyák alkalmaztattak, melyek több emelettel bírván, lőrészekkel ellátottak, s helyiségeik néha mint fegyvertárak, őrszobák, magtárak használtattak.

Elvitázhatlan tény, hogy hazánk északi része az, hol a tatárok és törökök dúló csordái nem rontottak be, s így ott legtöbb középkori régiség és műemlék található. Így például Bártfán, Lőcsén, Kis-Szebenben a védfalak és bástyák nagyjából még fennállanak, azonban azok is mindinkább pusztulnak. Bártfán a várost körül fogó tizenkét bástyatorony általánosan véve többé-kevésbé rongált állapotban vannak, némelyek már tetőzet nélkül az idő viszontagságainak kitéve, évről évre mindinkább pusztulva.

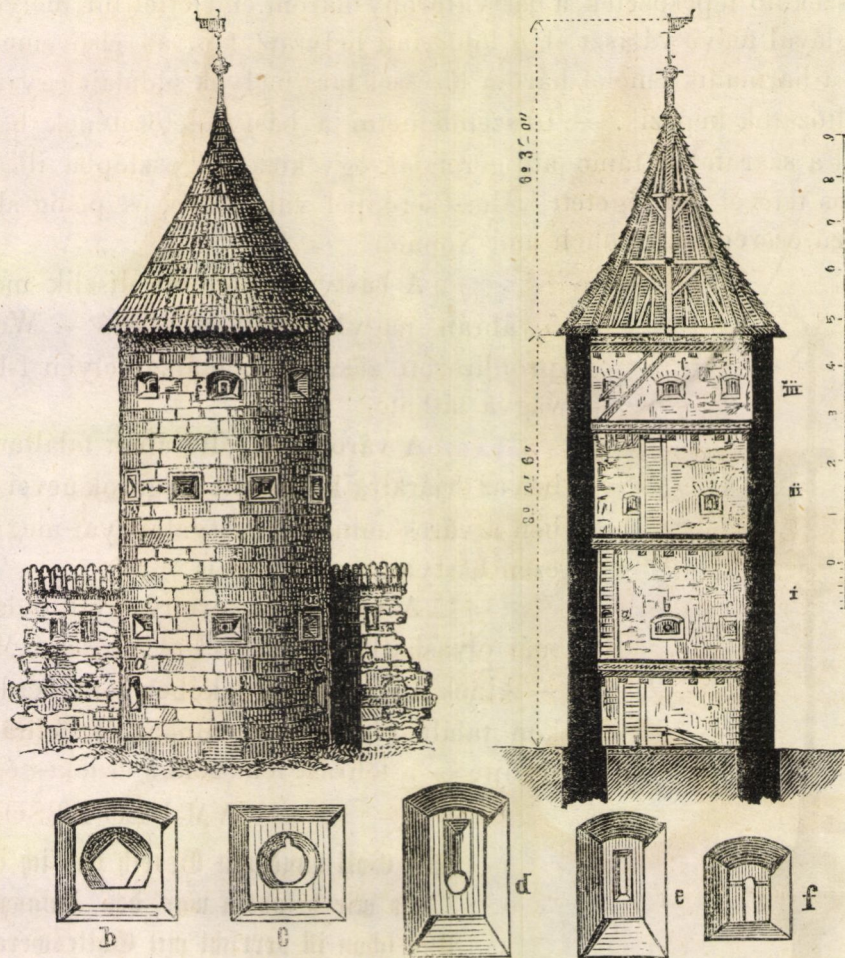
Hogy azonban ezen bástyatornyok egyike az utókor számára legalább hí rajzban fentartassék, czélszerűnek, sőt szükségesnek láttam a város ezen legépebb állapot-

Ilyféle megerősített várost volt a középkorban *Bártfa* is, hazánk ezen egyik legészakibb fekvésű határvárosa. Egy mély, széles, legtöbbször vízzel telt árok volt az első akadály, mely a közeledő ellenséges csapatoknak ellentállott, az árok mögött jött a kettős, magas védfal, melynek belső fala x (l. 3. ábra), 3° 4'-nyi magassága s megfelelő vastagsága mellett, a felső részén alkalmazott $o o \dots$ lőrészekkel volt ellátva, ezen helyen a fal vastagsága csak 2—2½ láb, a többi falvastagság a falon lévő őrség számára járdának fentartatott, honnét a várőrség vagy polgárság a lőrészek keresztül, biz-

ban lévő s még eredetiségében egészen a csúcsig fentálló egyedüli bástyáját felmérni és lerajzolni.

Ezen, úgynevezett vízibástya (Wasserthurm) a 3. és 4. ábrán látható, hol *A* a város felőli részét vagy keleti, *B* oldalnézetét vagy déli, és *C* nyugati oldalát tünteti elé *D*-nél a bástya hosszkeresztmetszete, emeleteivel és belső berendezésével szemlélhető; — ezen bástya a város nyugati

oldalán áll, a vízvezeték tőszomszédságában, innét elnevezése is, alaprajza egy hosszúkás éllel ellátott ellypsist képez, (*A*) melynek belső hossza 3° 3' 0" szélessége pedig 2° 2' 9", az alaprajz ezen idomából is világosan kitűnik, mily takarékosággal használták fel az alatt a helyet, mert a bástya csekélyebb domborodásával a város belső része felé van fordítva, itt kevés helyet foglalván el, míg ellenben szélesebb oldala is domborúbb, kiállóbb kerekdedége a sáncz felé van fordítva, mely elrendezés következtében a bástyatorony nyugati oldalán a védelemre több lőrés alkalmaztathatott. — A bástya a város felőli részén

4. ábra.

egy bejárással bír, a fölött a fatornácot vagy folyosót tartó, öt támkő nyúl ki a fal-síkból, s pedig nem sugárzólag a fal görbületére, hanem párhuzamosan a bástya kisebb tengelyével, ezen támkövek egyszerűen párkányoztak, s felső felületeikkel a védfalon lévő folyosónak talapzatával összeesnek, úgy hogy az utóbbiból a bástya körül annak tulsó oldalán folytatást képező védfal folyosójával lehet közlekedni.

A bástyatorony első emeletén a város felé egy ajtónyíláson a felette lévő gerendában megerősített csiga segítségével, löszerek s egyéb szükségletek emeltettek fel a bástya első emeletébe, s hogy ezen felvonás annál czélszerűbben, s a bástyába belépőnek háborgatása vagy akadályoztatása nélkül eszközölthessék, az első emeleten lévő ajtónyílás a földszínen lévő ajtótól kissé balra esik. — A bástya ezen a város felőli oldalán ellenséges támadásnak nem lévén közvetlenül kitéve, csak két lőréssel bír. *B* alatti déli oldalon pedig szemlélhető a város falának profilje, erről az oldalról tekintve a bástyát, az — alaprajzi idomának következtében — sokkal keskenyebb, s azon az oldal él elég erősen mutatkozik.

A *C* alatti nyugati oldalon, helyzeténél fogva a bástya rendeltetésének s céljának leginkább megfelelően, összesen tizenkét lőrèssel van ellátva, melyeknek alakja nagyon különböz, s rendes sokszögeket vagy kört, vagy az úgynevezett *kanálforma* lőrèseket képeznek s *a, b, c, d, e* és *f* alatt nagyobb méretben lerajzolva szemlélhetők, meg lehet hogy az ily lőrèsek idomának különfélesége a fegyvernemek minőségének felel meg.

A *D* alatti hosszkeresztmetszetben jól kivehetők az egyes emeletek s az azokat összekötő lépcsőzetek, a bástyatorony három emelettel bir, melyeket borítógerenda földénytéglával fedve választ el, a földszinti helyrajz két, az első emelet három, a második négy és a harmadik emelet három lőrèssel bir, melyek oldalait egyszerű rézlapok és kúpídomú boltozatok képezik. — Itt szemlélhetni a bástya tetőzetének belső gerenda szerkezetét is, hol a szarufákat támogató gerendák egy középső oszlopba illesztvék, a gúla forma s csúcsos tetőzet jól égetett válus-cseréppel van fedve, és pedig akkoriban divó vájt és domború cseréppel. (Mönch und Nonne.)

A bástya tetején ott díszlik még a vaspléhből készült az 5. ábrán nagyban látható zászló — *Wetterfahne* — mely szépen profilírozott zászlólapból áll, melyen I-I-I és 1637-dik évszám kivágva látható.

A város oklevéltárában találtam egy irott könyvet, melyben az úrjáratra kötelezett polgárok nevei bejegyezvék ezen jegyzékben a város minden bástyatornyai meg van nevezve, s itt találtam ezen bástyatorony nevét is.

A vízi bástyatorony egyik oldalán felírás létezett, jelenleg már olvashatlan ugyan. De *Krimmer* Manó volt városi tanácsnok — kinek a régészet érdekében tett főérdeme, hogy Bártfán a házaikon talált régi jelmondatokat és felírásokat szorgalmasan összegyűjté — a felírást lemásolá s érdekességénél fogva itt közlöm:

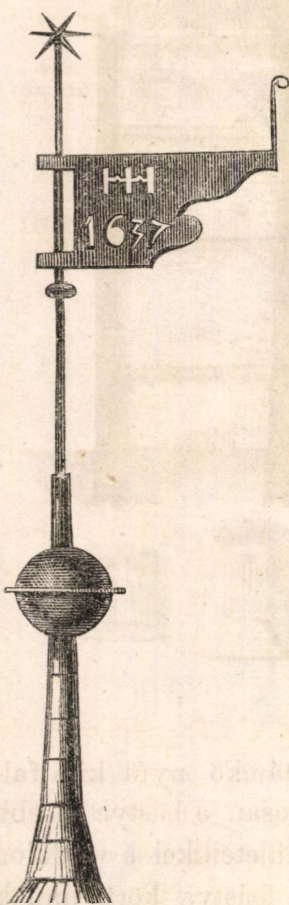
CVM DEO ABSOLVI.

Mit Gott vund mit Gebeth hab ich in allen Sachen
So mir befohlen war, den Anfang müssen machen,
Nun schon ist verricht mit Gotteswercke gar
Branches „gesund friedlich viel Jahr

der Bartsfelderischen Schaar“

Dies wünscht Andreas Künz von Grund
des Herzens mein,

Dem ganzen edlen Rath, wie auch der löblichen Gemein.
1661.

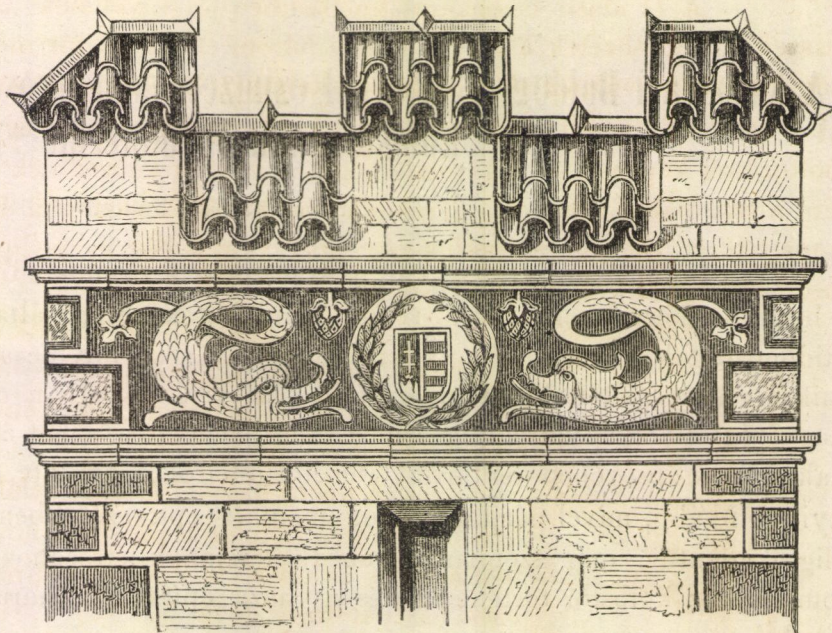

5. ábra.

Jelenleg e bástyatorony magtárúl szolgál, s atyám tulajdonát képezi, ki a régiségek nagy kedvelője s tisztelője lévén, a bástyát a maga eredetiségében fenntartatni óhajtja, hogy ha a város többi bástyái idővel elpusztulnak, maradjon legalább ez az egy mintegy emlékül.

Végre a 6. ábra rajzlapon (I. köv. lap) a város északi oldalán lévő négyszögletűvel bástyatornyának rajzát közölni azért véltem érdekesnek, mi annak felső részén a Sgraffito-féle olasz díszítési modor maradványai még észrevehetők.

Ezen eljárást a bástyatorony leghosszabb, vagyis északi oldalán is folytatták, de itt az északi szél pusztító hatásának több századon kitéve, abból mi sem maradt meg, ellenben a torony keleti és nyugati oldalán a díszítmény még jól kivehető, ugyanis a nyugati oldalon a közepén egy babérkoszorúval körülvett — felcserélt paizsu — Magyarország nyolcz pólyás és kettős keresztet cizimere díszlik, melyet mindkét oldalról a renaissance ízlésben oly korán előforduló delphineek tártott szájjal és felkunkorodó farkkal őrzének; a keleti oldalon pedig medaillonban a római német szent birodalom nimbuszal körülvett kétfejű sasa sztylizálva látható, az előbbiekhöz hasonló, de másképen rajzolt delphineekkel.

ábra. 6.

A díszítmények friss vakolatba karczolva,

az alak s a díszítmény vakolat színű, míg ellenben a háttér fekete színben pompázott, s a díszítmény előnyösen vált el a sötét háttértől. — Ezen díszítési módor olasz honi művészek által a XVI-dik században hozatott be hazánkba, s kivált a Szepességen és Sárosban, különösen az e nemből kitűnő *fritsi* várkastélyon észlelhető.

Ugyanezen bástyatorony északi oldalán létezett, jelenleg azonban már teljesen elenyészett felírás, ezen díszítmény készitési idejéről, olasz mesterének nevével tesz tanúságot, s a mint *Krimmer* Manó gyűjteményéből kitűnik, a következő tartalmú:

BERNARD PEL DE LVGANO FECIT ISTVM LABOREM
ANNO DOMINI • M • D • LXXXII.

A bástyatorony teteje rovátkos, s a rajzon jól kivehető e két nemű cserép (Mönch und Nonne) összetétele és alkalmazása.